

Биљана Б. Мишић*
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет Пале
Катедра за србистику

https://doi.org/10.18485/ai_zsjoski.2018.1.10
821.163.41.09-31 Андрић И.

УПРАВНИ И НЕУПРАВНИ ГОВОР У РОМАНУ *НА ДРИНИ ЋУПРИЈА* – НЕСУПСТИТУЕНТНЕ ЈЕДИНИЦЕ

Општепознато је да управни и неуправни говор нису потпуно међусобно супституентне категорије. Управни говор подразумијева све три категорије комуникације: обавјештење, питање и екскламатиивност. Неуправни, као интерпретирани управни говор, укида двије категорије: упитност и екскламатиивност. Циљ рада је да се опишу и опишу језичке јединице иманентне управном, а стране неуправном говору. Језички материјал који ће нам послужити као база истраживања чине примјери из Андрићевог романа *На Дрини ћуприја*. Из анализе треба да проистекну разлози (не)употребе управног говора као шире – синтаксичко-лексичке категорије.

Кључне ријечи: управни говор, неуправни говор, вокатив, узвици, партикуле, императив.

Уводне напомене

Под преношењем туђег говора, који према Бахтину, представља „говор у говору, исказ у исказу, али истовремено и говор о говору, исказ о исказу” (Бахтин 1980: 128) подразумијева се интегрисање туђих мисли или исказа

* bilja.misic@gmail.com

у ауторски дискурс, чији је резултат синтаксичка конструкција са туђим говором. Два су граматикализована синтаксичка модела преношења туђег говора: управни (директни) и неуправни (индиректни) говор.¹ Управни говор представља дословно репродуковани говор некога лица изражен самосталном – простом, независнослуженом или зависнослуженом – комуникативном реченицом или исказом и уведен у текст ауторским ријечима. С обзиром на облигаторне структурне компоненте модела, како наводи М. Ковачевић, „управни говор је увијек бинарна синтаксичка јединица, чији су нужни конституенти: а) говор лика (’неаутора’) као смисаони центар и б) говор аутора као компонента преко које се говор лика уводи у текст” (Ковачевић 2013: 69). За разлику од управног говора, који се оформљује према принципима хипотаксе, неуправни говор структурише се према принципима хипотаксе. Наиме, синтаксичка конструкција неуправног говора састоји се од ауторске дидаскалије у облику главне клаузе, и репродукованог исказа у форми зависне клаузе. Репродуковани („неауторов”) говор у оквиру конструкције неуправног говора има форму изричне зависне клаузе, или пак форму зависно-упитне изричне клаузе са свим типовима упитних ријечи као везивним елементима (Ковачевић 2013: 71).

Управни и неуправни говор нису потпуно међусобно супституентне категорије. Неауторски дио управног говора може имати вриједност обавјештајне, интерогативне или екскламативне комуникативне реченице. Неуправни, као интерпретирани управни говор, укида двије категорије: интерогативност и екскламативност. Циљ рада је да се на примјеру из Андрићевог романа *На Дрини ћуприја* опише и опише језичке јединице иманентне управном, а стране неуправном говору.

1 Темељни граматичко-стилистички терминосистем туђег говора дат је у раду М. Ковачевића (2013: 67–99).

Код Андрића се ортографско истицање управног говора цртом сусреће у дијалošким дискурсима који најчешће претпостављају смјењивање реплика говорника и саговорника. Управни говор Андрић употребљава из два разлога: а) због комуникативне маркираности, тј. због диференцијације ауторског говора и говора лика и б) због синтаксичке „уникатности” која подразумијева да се њиме искључиво могу пренијети неки од типова језичких садржаја. Језичке јединице својствене управном, а стране неуправном говору, које и улазе у предмет анализе нашег рада су: а) вокатив, б) узвици, в) партикуле, г) императив.

а) Вокатив

Примарна вокативна функција обраћања у управном говору реализује се у условима емотивно необојене исказне ситуације – када је потребно именовати саговорника или са већ именованим саговорником одржати или окончати претходно успостављени контакт. То репрезентују следећи примјери:

- Добро, *Јеленка*, шта ти је рекао последњи пут кад си прешла? (168)²; – Вала, тако је, *комишија*, – одговарао је Мула Ибрахим муцајући – бели носимо (129); – Ја сам вас, *Федуне* – говорио је Крчмар њемачки – сматрао озбиљним младићем, свесним својих дужности и свога животног циља и мислио сам да ће од вас бити једног дана савршен службеник, понос нашег одреда (171); – Има, *Алихоџа*, још како има – каже Бранковић, сад опет насмејан (229);
- Добро вече, *комишија!* – викну непознати (148); – *Кахримане*, ’вамо! (33); Тада викне један бели Циганин чија је кућа већ почела да грезне у води: – Ама, *људи*, дајте онога хоџу из чаршије, коме је кућа под водом као и наше (75); – *Салихага*, здрав сам ја (97); Поп Никола, нашавши свој осмејак од злат-

2 Бројеви у загради односе се на странице издања чији се библиографски подаци дају на крају рада.

них искара којим је храбрио и себе и хоџу, изговори своју и хоџину мисао: – Крвава работа ова војска, *Мула Ибрахима!* (133); – Добро, *Ђоркане*, за колико си ти година млађи од Хаци Омера? – започињао је неки од газда разговор (199); – Тако, *Ибрага*, и никако другачије – одговара Санто својом освештаном формулом у оваквим случајевима (283).

Како се види, вокатив у конструкцијама управног говора изражава се личним именима (*Јеленка*, *Федун*, *Алихоџа*, *Кахриман*, *Салихага*, *Мула Ибрахим*, *Ђоркан*, *Ибрага*), као и заједничким именицама (*комшија*, *људи*). Употријебљен само с циљем ословљавања саговорника, како наводи М. Бабић, „вокатив није једнозначан као комуникативно идентификовање саговорника, него са собом увијек носи и подстицајну семантичку компоненту. Денотат идентификован вокативом не оставља се пасивним, односно не подразумејева само номиновање, него говорник кроз њега испољава и своју интенцију активирања саговорника” (Бабић 2010б: 326–327).

Као подмодел вокатива обраћања у корпусу се издваја и вокатив дозивања. Када је обраћање лицу које је од говорника физички удаљено толико да је комуникација аудитивно отежана активира се екскламативност и остварује се као дозивање. То илуструје сљедећи примјер:

– *Илија! Илија! Илија!* – викала је друга жена, тражећи очајно погледом познату, драгу главу (26).

Вокатив дозивања у издвојеном примјеру прати и глаголска лексема у ауторској дидаскалији којом се именује говорна активност и чије лексичко значење нужно подразумејева појачан тон. У сљедећем примјеру као помоћно средство додатне екскламативности уз вокатив у управном говору јавља се и узвик *о*:

– *Ооо, Јамачееее!* (16).

У овом примјеру поновљени је исказ фоностилематичан са асонанцом посљедњег вокала, што се назива алонжманом и одређује као „посебан тип простриktivних фоностилема који у говору настаје продужавањем изговора једног гласа или слога, а у писму се такав изговор обиљежава понављањем (вишеструком реализацијом) истог графема” (Ковачевић 1998: 20). Андрић се алонжманом користи како би створио звучну слику дозивања, чиме израз добија на динамичности и увјерљивости.

Вокатив у конструкцијама управног говора код Андрића не остварује само примарну функцију обраћања, него и указује на додатне карактеристике комуникације, а то су субјективни ставови или емотивне реакције говорника које детерминишу његов однос са саговорником. Друкчије речено, потискује се примарно значење обраћања, „а наглашава емоционалност, чиме се комуникативно тежиште са саговорника, који се вокативом примарно денотира, преноси на изражавање емоционалних ставова говорника” (Бабић 2011: 50). Тако се у корпусу издвајају *вокатив емоционалне реакције и семантички испражњен вокатив*³.

Као средство говорне карактеризације ликова, вокатив емоционалне реакције у Андрићевом роману јавља се за осликавање врло различитих осјећања и расположења говорника и његовог односа према саговорнику, односно средство је квалификације саговорника од стране говорника. Вокатив емоционалне реакције јавља се у реплици дијалога, односно неуведеном управном говору и поларизован је према испољавању симпатетичког односа према саговорнику, што репрезентује примјер:

- Деде, кума Станојка, деде, јање моје. Једну чашицу само. Ово је мелем и разбигра, а не ракија (313), док је

3 Типове експресивних значења вокатива преузели смо из рада М. Бабић (2011: 49–66).

у примјерима: – Кратки су дани. Све краћи! Ах, *кучкини синови*, сама бадава хљеб једете! (26); – Сиктер, *влаше!* Зар ти толики делија да царско рушиш, а овамо богорадиш ко' жена! (42); – Чувајте овога, чувајте добро! Ах, *курвини синови*, ако ми га пустите, знајте да главе на вама нема! (35),

изражен антипатетички, односно одбојан став према саговорнику, будући да је лексика којом се постиже ово значење из семантичког макропоља које подразумијева изражавање непријатног утиска.

Семантички испражњен вокатив разликује се на основу природе односа говорника према садржају вокатива, а тако употријебљен вокатив у управном говору „близак је употреби емоционалних узвика у изражавању” (Кристал 1987: 70). Као нпр.:

– Социјалиста је постао! Со-ци-ја-ли-ста! Није нам доста што смо Јевреји, него још и то! О, *велики једини Боже*, шта сам ти згрешила да ме тако казниш! (276).

У овом примјеру узвик *о* је присутан као експликатор вокативне функције и као експликатор емоционално обиљеженог израза.

Како се види, све вокативне конструкције из управног није могуће пребацити у неуправни говор, што из синтаксичких, што из синтаксичко-прагматичких разлога.

б) Узвици

У афективно обиљжене језичке елементе који су фреквентни у управном говору сврставају се и узвици. Узвици су синтаксички нефункционалне ријечи и спадају у „смисаоно-комуникативне модификаторе исказа” (Бабић 2010а: 205). Из корпуса издвајамо сљедеће примјере:

– *Ех*, да је по срцу и по младости, не би Хаџи Омер имао што има и не би овај наш Ђоркан сједио ће сједи (199). – *Еј*,

мученик! *Е*, јаде наш! (48); – *Е*, ја никад нисам видео да се неко тако зноји (323); – *Тиридам, тиридам... хај, хај!* (202).

У наведеним екскламативним конструкцијама јављају се узвици *ех*, *еј* и *е* којима се у први план ставља говорно лице и његов однос према говорној ситуацији, односно неком елементу исказног садржаја. То су експресивни узвици чијом се употребом изражавају разна духовна стања и расположења: чежња, јадање, жаљење, чуђење, итд. За разлику од ових, узвици *тиридам* и *хај* се сврставају у узвике подражавајућег или имитативног карактера, будући да се њиховом употребом подражава ритам игре. Ове конструкције управног говора, са узвицима као конституентима, није могуће превести у неуправни говор јер би се тако укинула категорија екскламативности.

в) Партикуле

Употребом партикула говорник изражава став према свом или туђем исказу. Партикуле у исказ често уносе емотивну обојеност при изрицању суда, претпоставке, и сл. У корпусу су заступљене модалне и конверзационе партикуле.⁴ Модалне партикуле се често морфолошки а и по свом мјесту у реченици не разликују од прилога. То показују примјери са партикулама *свакако* и *дабогме*:

– *Свакако, свакако* је овај бољи – одговарао је Тосун ефендија не дижући поглед оборених очију и увијајући се још чвршће у свој минтан (55); То раздражи Гласинчанина који настави живље: – *Дабогме*, кад вас човјек слуша могао би помислити да су сва питања сретно ријешена, све опасности заувјек отклоњене, сви путеви поравнати и отворени, и само треба њима кренути (260).

4 О класификацији партикула в. (Мразовић, Вукадиновић 2009: 466).

Како примјери показују, издвојене модалне партикуле у конструкцијама управног говора служе за појачавање тврдње говорника.

Конверзационе партикуле се „јављају у конверзацији и изражавају став говорника. Оне готово нимало не доприносе опису садржаја одређеног исказа, али га зато варирају или прецизирају” (Мразовић, Вукадиновић 2009: 484). Наводимо сљедеће примјере:

- *Ама*, говорим ја вама једнако – каже узбуђено и радосно један хоџица из Душча – да се царској руци ништа није отело и да ће ови паметни људи најпослије подићи што су наумили; а ви једнако; те неће, те не могу (59); Тада викне један бели Циганин чија је кућа већ почела да грезне у води: – *Ама*, људи, дајте онога хоџу из чаршије, коме је кућа под водом као и наше. Зар не видите да овај с бријега учи са пола срца? (75); – *Ама*, видим ја да се теби не гине – прекидао га је грубо Караманлија (114); – *Ама*, да запалимо још по једну; имамо кад, баку му његову, није ваљда тица па да слети на ћуприју – говорио је поп Никола као човек који је одавно научио да шалом прикрива бригу и праву мисао, своју и туђу (128); – *Ама*, ко ће ме наговорити? Шејтан! (38); – *Ама*, јесам ли вам рекао да има више од три сата до поласка воза? Куд сте насрнули? Јесте ли ви паметни? (219); – *Ама*, све је то лијепо, добар си човјече, али знају ли они да је ово везиров хаир, да је за душу и за божји хатор грађено и да је харам и камен са њега одбити? (230).

Примјери управног говора показују да партикула *ама* само појачава тврдњу говорника, док у упитним исказима изражава пријекор и чуђење, што потврђују посљедња два примјера. Осим партикуле *ама*, из корпуса издвајамо примјере управног говора са партикулом *дабогда*, која се у Речнику описује као „речца за истицање при исказивању жеље, клетве” (Речник 2011: 228). Ова партикула се употребљава у строго конвенционализованим говорним

чиновима који се сврставају у тзв. експресиве којима говорник изражава свој став о нечему.

У роману *На Дрини ћуприја* партикула *дабогда* је позитивно и негативно маркирана. Тако у примјеру: – Здрав си, Јанко – виче један комшија – да ти је сретан и дуговјечан син; *дабогда* ти био дика међу домаћинима и један по један у српском уху, у части и чести, у сваком добру и изобиљу. *Дабогда...* (315), изражава се благо-сиљање, док се у примјеру:

Само су још старе жене, гонећи дечурлију која су им краља шефтелије, довикивале у својим гласним и љутим клетвама: – *Дабогда* ти Хајрудин перчин рашчешљао! На капији те мајка познала! (90), изражава негативна маркираност, с обзиром на то да контекст експлицира да је клетва асоцијативно наслоњена на вријеме кад су турска стража и извјесни Хајрудин, целат, на ћуприји заустављали људе и сумњивим сјекли главе, које су излагане на капији. Примјери показују да су партикуле из управног говора инкомпатибилне неуправном говору.

г) *Императив*

Категорија императивности, „која је изразито везана за говорни чин, уз обраћање, тј. вокативну конструкцију, узвике, неке честице, припада тзв. категоријама другог лица” (Силић, Прањковић 1995: 256). Издвајамо примјере гдје се императив јавља у конструкцијама управног говора:

Абидага је још једном обишао грађевину и задовољан дејством овога страшног примера, наредио да се сељак скине са скела: – *Баците* пса псима! (49); – *Веслај, веслај! Упри!* (33).

Како се види, изрицањем императивног исказа у управном говору адресант не очекује сагласност адресата, него његову кооперативност у смислу извршења датог налога. При трансформацији ових облика управног у неуправни говор дошло би, прије свега, до промјене гра-

матичког лица и глаголског облика јер би се императив морао замијенити презентом, а то значи да конструкције управног и неуправног говора нису потпуно замјењиве.

Умјесто закључка

Све анализиране конструкције управног говора не могу се превести у конструкције неуправног говора, што значи да модели преношења туђег говора не стоје у односу апсолутне супституентности. Неуправним говором само се препричава садржај управног говора, при чему изостају његови емоционално-експресивни елементи, тако да у првом плану није сам исказ говорника, колико то како тај исказ схвата аутор текста. С обзиром на то да се „неуправним говором може пренијети само логички садржај, али не и афективна вриједност израза” (Вулетић 2006: 131), сви афективно обиљежени језички елементи које смо анализирали, изостају у конструкцијама неуправног говора. У таквим случајевима синтаксичко-семантичко-прагматичке неконкурентности управног и неуправног говора – управни говор, као „уникатна” форма у Андрићевом роману добија статус језички маркиране категорије.

Извор

Андрић 2011: Иво Андрић, *На Дрини ћуприја*, Београд: Вечерње новости.

Литература

Бабић 2010 а: Миланка Бабић, *Огледи из прагматичке синтаксе*, Источно Сарајево: Филозофски факултет.

- Бабић 2010 б: Миланка Бабић, Обраћање као примарна функција вокатива, *Радови Филозофског факултета*, Пале, 12/1, 325–338.
- Бабић 2011: Миланка Бабић, Вокатив као средство за изражавање експресивности, *Радови Филозофског факултета*, Пале, 13/1, 49–66.
- Бахтин 1980: Mihail Bahtin, *Marksizam i filozofija jezika*, Beograd: Nolit.
- Вулетић 2006: Branko Vuletić, *Govorna stilistika*, Zagreb: FF press.
- Ковачевић 1998: Милош Ковачевић, Фонолошке фигуре у приповијеткама Стевана Сремца, *Стилске фигуре и књижевни текст*, Београд: Требник.
- Ковачевић 2013: Милош Ковачевић, *Лингвистика као србистика*, Пале: Филозофски факултет.
- Кристал 1987: Dejvid Kristal, *Kembrička enciklopedija jezika*, Beograd: Nolit.
- Мразовић, Вукадиновић 2009: Pavica Mrazović, Zora Vukadinović, *Gramatika srpskog jezika za strance*, Sremski Karlovci–Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Речник 2011: *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Силић, Прањковић 1995: Josip Silić, Ivo Pranjković, *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Školska knjiga: Zagreb.

Biljana B. Mišić

DIREKTE UND INDIREKTE REDE IM ROMAN
'DIE BRUCKE AUF DER DRINA' – ALS NICHT
SUBSTITUTIERBARE EINHEITEN
ZUSAMMENFASSUNG

Es ist eine allgemein bekannte Sache, dass die direkte und indirekte Rede nicht gegenseitig vollkommen substituierbare Kategorien sind. Unter der direkten Rede versteht man alle drei Kategorien der Kommunikation: Benachrichtigung, Frage und die Exkla-

mation. Die indirekte Rede, die nacherzählte Rede, eliminiert zwei dieser Kategorien: die Frage und die Exklamation. In dieser Arbeit wurden, am Beispiel des Sprachgebrauchs von Andrić, alle wichtigen direkte sprachlichen Einheiten aufgezählt und beschrieben, die der indirekte sprachliche Rede fremd sind. Die Analyse hat ergeben, dass die direkte Rede, als die eliminierte Form, im Andrić's Werk den Status der sprachlich markierten Kategorie bekommt.

Schlüsselwörter: direkte Rede, indirekte Rede, Vokativ, Imperativ, Ausrufe, Partikel.